

CUMHURİYET VE KADIN

Leyla Kırkpınar

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal içerikli hareketler arasında, Türk kadınının çağdaş toplumsal değerlere kavuşması için önemli adımlar atılmıştır. Radikal devrimci hareketlerle kadınlara hukuk açısından eşit haklar sağlamak yanında, eğitimde ve iş hayatında erkeklerle eşit fırsatlar verilmesi amaçlanmıştır¹. Reformlara paralel olarak, gündelik hayatın önemli bir yanı olan çalışma hayatı içinde kadının durumunun, sıçrama biçiminde bir iyileşmeye gittiği sanılmamalıdır. Sosyal, siyasal ve kültürel yönde kadın hakları alanındaki iyileşmeler daha hızlı ve yoğun olmakla birlikte, ekonomik alanda bu iyileşmenin ciddi bir seviyeye ulaşması, ancak uzun vadede gerçekleştirilebilmiş; hatta günümüzde varılan noktada, geçmişe göre geri noktalara dönüşler de yaşanmıştır. Laikleşmeyle birlikte, dinsel ideolojinin dayattığı cinsiyete dayanan iş bölümü biraz daha çözülmüş, gerekli ekonomik gelişmeler, gelişme ve modernleşme yolunda bir değişime yol açmıştır. Bu iki etken ile birlikte, kadınların hem anne hem eş hem de iş gücünün üyeleri olarak eğitim gereksinimlerini artırmıştır².

Bütün bu sahnelerin ortasında rol alıp başarıyla oynayan kişi Mustafa Kemal Atatürk'tür. Bütün toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel ve askeri olaylarda, bütün gelişmeleri yakından izleyen ve değerlendiren, Türk Ulusu'nun çağdaşlaşmasını sağlayacak kararlar alma yolunda Atatürk, azimli ve kararlı bir strateji izlemiştir. Ziya Gökalp gibi düşünürler, daha devrimin ilk basamağında, Gazi'nin Türk insanının alinyazısının değişimindeki role dikkat çekiyorlardı³. Yeni bir devlet kuran lider olarak Atatürk, toplumun tüm kesimleriyle ve onların sorunlarıyla yakından ilgileniyordu. Toplum kültürde geriydi; ekonomide batı dünyasındaki gelişmelere ve sıçramalara uzak kalmıştı. Toplumsal örgütlenme, eğitim, sağlık ve beslenme konuları, bütünüyle ilkel bir düzeydeydi. Türkler'in manevi ideallerinden ve bağımsızlıklarından başka ellerinde pek bir şey bulunmuyordu. Böyle bir halk yığını içinde Atatürk, karış karış yurt topraklarını gezerek sorunları yerinde tesbit etmeye, onlara çözüm bulmaya çalışmaktaydı. Özellikle eğitim konusuna öncelik veriliyordu. Böylece Atatürk, toplumsal dertlerin çözüm yollarının açılacağına inanmaktaydı. Eğitim

önemli bir olguydu; ama, geçmiş idarelerde olduğu gibi, yalnızca erkek eğitime ağırlık verilmemeliydi. Kız çocuklarının eğitimi de önemsenmeli, eğitimde eşitlik mutlak suretle sağlanmalıydı. Çünkü Çağdaş Türkiye'nin çağdaşlaşma ülküsüne ancak bütünleşmiş, eşit haklara kavuşmuş, devrimin ülküsünü ve prensiplerini benimsemiş kadın ve erkeklerin omuzları üzerinde yürütmesi mümkündür.

Eskişehir-İzmit gezisinde Gazi, kız çocuklarının ve erkek çocuklarının eğitiminin ne durumda olduğunu öğrenmek istemişti. Bunun için temasta bulunduğu mülki amirlere sık sık bu soruları yöneltmişti. Gazi, bu temasları sırasında yaptığı konuşmaların birinde; *"Kadınlarımızı da erkeklerimiz gibi aynı derece-i tahsilden geçirmeliyiz. Erkeklerle lazım olan kısımlarla beraber, kadınlıklarını da öğretmeliyiz"* demişti. Yalnız Atatürk'ü böyle bir yanıt vermeye zorlayan, Maarif Müdürü'nün: *"İleride vatana nafi bir ana yetiştirecek tarzda"* bir eğitimden söz etmesi olmuştu.

Yalnızca vatana yararlı analar(!?)...

Böyle bir yanıt Atatürk için eksikti ve asıl amacı ifade etmekten uzaktı... Kız çocukları için tanımlanan eğitimin amacını bu biçimiyle yeterli görmemiş, erkeklere verilen eğitimin, kızlara da verilmesi gerektiğini vurgulamıştı⁴. Böylece Türk kızı da, Türk erkeği gibi toplum yaşamının her alanına, bütün engelleyici geleneksel normlar aşılarak sokulabilecekti. Geleneksel düşünce tarzı, kız çocuklarına, yalnızca vatana faydalı olacak kadar bir eğitimi öngörüyordu. Bir devrimci olarak Atatürk, toplum olaylarında kadının ve erkeğin yan yana yürümekte olduğunun bilincinde olarak, her iki kesime eşit ve çağdaş eğitimi öngörmekteydi. 21 Mart 1923 yılında Konya'da yaptığı bir konuşmada, çok elverişsiz koşullar altında bulunan kadınlarımızın, erkeklerle birlikte, hatta bazı hallerde onları geçmiş olmaları, olağanüstü yetenekleri ve eşitliklerinin en açık kanıtı olduğunu söylemişti. O, uzun vadeli stratejisini gözden uzak bulundurmaksızın, kamuoyunu köklü değişikliklere hazırlamaya çalışıyordu⁵. Ama onun karşısında, Osmanlı devlet ve toplum yapısına ilişkin konularda son derece tutucu olan dinci ve hilafetçi bir çoğunluk mevcuttu. Bu tutucu çoğunluk, özellikle kadınların statüsünde herhangi bir değişiklik yapılması söz konusu olduğunda son derece duyarlı davranmaktaydı. Oysa, Atatürk ve çevresinde bulunan devrimci azınlık, yalnız içtenlikle kadın haklarının tanınması gerektiğine inanmakla kalmıyor, eski düzene karşı vermeye hazırlandığı mücadelede, kadın hakları konusunun stratejik bakımdan önemli bir rol oynayacağını da kestirebiliyordu. Osmanlı devlet düzeninin dayanağı dini otorite olduğuna ve öte yandan dini otoritelerin baskısını üzerinde en fazla duyan toplumsal kategori de kadınlar olduğuna göre, kadınları din otoritesinden kurtarmak üzere verilecek bir mücadele, Hilafet ve şeriatın ideolojik ve politik gücünü sarsmak

açısından son derece kritik bir rol oynayabilirdi⁶.

Bu stratejinin en açık bir ifadesini, Hilafetin Kaldırılışı ve Terakkiperver Fırka'nın yarattığı bunalım ortamında Mustafa Kemal'in 1925 yılında İnebolu'da verdiği söylevde bulmak mümkündür. Türk Devrim Tarihi'nde "Şapka Devrimi" olarak bilinen bu devrim hareketinde Mustafa Kemal Paşa asıl çarşaf ve peçeyi hedef alıyor, kadınlar için: "*Onlar yüzlerini cihana gösterecekler*" diyordu. Bu söylevde, din otoritesine karşı açıkça savaş açılıyordu⁷.

Yeni cumhuriyet ideolojisi, kadın hakları konusunda ciddi bir zihniyet değişikliğini ve bakış açısını değiştirmek gerektiğini düşünerek başladı. Dönemin ortadereceli okullarında okutulmakta olan "Tarih IV" adlı kitapta, bu düşüncenin canlı yanları ortaya konulmuştur. Bu kitapta, kadın konusu ele alınırken, Osmanlı dönemindeki kısıtlayıcı uygulamalar ve bakış açıları eleştirilmiştir. Buna göre, mutlak Osmanlı saltanatı, gittikçe baskısını artırmış, bu durum, Türk kadını için hakiki bir zindan, *facia ve ıstırap devridir*" deniliyordu. "*Saltanat, taassup ve irticayı*" kendisi için dayanak haline getirmişti. İrticai zorbalığın kuvveti arttıkça, yenilik ve uyanışın cereyanlarına gösterilen zulmün ve düşmanlığın en büyük payı kadınlığa ayrılıyordu⁸: "*Milli Mücadele devam ettiği müddetçe, mutaassıp ve mürteci zümrenin menfi faaliyetlerine ve halkı zehirlemelerine meydan vermemek için kadın hukuku, kadın hürriyeti mevzuuna temastan mümkün mertebe sakınıldı. Fakat zafer kazanılır kazanılmaz, Lozan'da sulhun imzası dahi beklenilmeksizin, derhal bu sahada fikirlerin hazırlanmasına, uyandırılmasına ve cidale girildi*"⁹.

Kısa vadede bu dönemdeki değişmelerin etkileri sınırlı olmuştu. Bu değişmelerden mülk sahibi ve eğitim görmüş insanlar hemen etkilenmişlerdi. Topluluklardaki iç ilişkiler, sıkı topluluk denetimleri tarafından denetleniyordu. Küçük yerleşim bölgelerinde halkın uygun evlilikler kurmak için neler yaptığı ve eşlerin birbirine karşı davranışlarını nasıl düzenledikleri çoğu yerde devleti ilgilendiren konular olarak algılanmıyordu. Bunlar yerel normlar ve kurumlar tarafından düzenleniyor ve tanrısal otoriteye dayalı oldukları düşünülüyordu. Böylelikle bunun gibi devrimci ve çok yaygın reformlar çoğunlukla mümkün oluyordu; çünkü toplumsal düzenin günlük olayları, devletin değil de, yerel toplulukların denetimindeydi¹⁰.

Atatürk, Türkiye'de sosyal reformları uygun ortam oluştuğunda yapacağını belirten düşüncelerini çok daha önceleri açığa vurmuştu. Artık bu sürecin başlayabileceğini düşünüyordu. Kurtuluş Savaşı'nın bitmesinin hemen arkasından, Anadolu kadınlarının kahramanlığını övgüyle dile getirip, özgürlük, eşit öğrenim olanakları ve layık oldukları

biçimde erkeklerden farksız bir toplumsal konumu vaad etmişse de, ikinci meclis döneminde bu reformcu tasarıları engelleyen bir siyasal muhalefet kendisini göstermiştir. İlerici kanadı temsil eden Tunalı Hilmi Bey ve onun gibi sözcüler, birkaç kez Türk kadınının eşitlik özelemlerini yasal özelemler haline getirmeye çalışmışlardı. Ama kasabalı esnaf ve küçük memurlardan oluşan tutucu çoğunluk bu girişimleri durdurmayı başarmıştı¹¹.

Bunlardan birincisi, frengi denetimine ilişkin bir kanun tasarısı, ikincisi de seçim kanununa ilişkindi. Her iki konunun görüşülmesinde şiddetli tartışmalar yapılmış; kadın haklarının savunucuları olan Emin bey ile Tunalı Hilmi Bey'e söz hakkı bile tanınmamıştı.

Bu dönemde, uzun süren savaşlar nedeniyle erkek nüfus, kadın nüfusa göre azdı. Bu nedenle, kadınları da içine almak suretiyle, 20.000 Türk vatandaşını temsilen bir milletvekilinin seçilmesi öngörülmüştür. Kadınların, Kurtuluş Savaşı'nda ne büyük yararlıklar gösterdiği ortadaydı. Bu yararlıkları hatırlatan Tunalı Hilmi Bey, kadınların da bu rakamın içine dahil olması gerektiğini savunduğunda, büyük bir tepkiyle karşılaşmıştı. Devrimci mecliste kadınları zorunlu olarak doktor denetimine tabi tutmak ve kadın nüfusunu seçim bölgelerinin büyüklüğünün hesabına eklemek gibi öneriler kesinlikle reddedilmişti. Devrin Milli Eğitim Bakanı'nın kadın öğretmenleri de Maarif Şurasına davet etmesi, mecliste genel bir araştırmaya yol açmış, bunun üzerine bakan çekilmek zorunda kalmıştır¹².

Kadın konusundaki en duyarlı sahne, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, 1923 yılı Nisan ayında sözkonusu olmuştur. 1 Nisan 1923 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi yeniden seçim kararı almıştı¹³. 3 Nisan günü de, "İhtihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati'nin Bazı Mevaddını Muaddil Kanun" Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmişti. Bu kanunla, I. Meşrutiyet döneminde hazırlanan "İhtihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati", milli hakimiyet prensiplerine göre ele alınarak, ihtiyaca göre düzenlemeler yapılmıştı¹⁴.

Bütün bu gelişmeler, tabii ki Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisinden uzak gerçekleşmiş değildir. Yeniden seçim kararı hakkındaki önerenin kabulü nedeniyle, Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada şunları söylemişti: "*Bütün cihan bilmelidir ki, artık bu devletin ve milletin başında hiç bir kuvvet yoktur, hiç bir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır; o da hakimiyet-i milliyedir. Yalnız bir makam vardır; o da milletin kalbi, vicdanı ve mevcudiyetidir*"¹⁵.

Atatürk'ün milli hakimiyet prensibi, kadın ve erkek ayrımı yapmadan, bütün bir milleti topyekün kapsamaktaydı. Atatürk, toplumun bir kesimine özgürlüklerin sınırsızca tanınırken, bir bölümüne

kısıtlamalar getirilmesine kesinlikle karşıydı. Bu nedenle, toplumsal alanda bir devrim yapmak gerektiğine inanıyordu. Kadınların da erkeklerle birlikte, hatta onlardan daha iyi eğitim görmeleri gerektiğini belirten söylevlerini yoğun biçimde sürdürüyordu. Ocak 1923'te yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "*İnsanlar dünyaya mukadder oldukları kadar yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek, faaliyet demektir. Binaenaleyh, bir heyet-i içtimaiyenin bir uzvu faaliyette bulunurken, diğer bir uzvu atalette bulunursa, o heyet-i içtimaiye mefluçtur*"¹⁶.

Türkiye'de esen devrim rüzgarlarının, Türk toplumunu tepeden tırnağa dek değiştiren esintileri, belki de en belirgin biçimde kadının toplum yaşamı içindeki yeni yerinin belirlenmesinde kendisini gösterdi. Bunun en göze çarpıcı yanı ise, hiç kuşkusuz kılık ve kıyafette yapılan yeni düzenlemelerle, eğitim ve öğretim faaliyetleri içerisinde kızların yeni aktif görünümleriydi.

O dönemde Türkiye'ye gelen yabancılar için, bir kaç yıl içinde, Türkiye'nin birden bire değişiveren bu yüzü, hem büyük bir şaşkınlık, hem de büyük bir hayranlık uyandırmaya yeterli oluyordu. Öyle ki daha bundan on yıl kadar önce, Türkiye ile ilgili gözlemlerde, bütün doğu toplumlarını ilgilendiren değer yargılarının hala etkili olduğuna ilişkin yazılar görülebiliyordu. Nitekim, 1914 yılında, iki genç Türk kadını, hayır için yapılan bir satış dolayısıyla yüzlerini açmaları, batı dünyasının en ciddi yayın organlarında "*Türk inkılapçılığının harükülade bir tezahürü*" sayılmıştı¹⁷. Doğu toplumu olarak Osmanlı Devleti'nde, böylesine küçük bir olay bile batı dünyasında büyük şaşkınlıklar uyandırırken, şimdi toplumun topyekün değişimi, akılların alacağı bir olay gibi görünmüyordu. Batı, şaşkınlık içindeydi. Ünlü Türk gazetecisi Yunus Nadi, bir yazısında, "*Son Türk inkılaplarının en mühim fasıllarından birini şüphesiz ki Türk kadınlığındaki tam ve kamil istihale teşkil eder*" dedikten sonra, son yurtdışı seyahatinde yabancıların tanık olduğu bu şaşkınlığına dikkat çekmekteydi. Yabancılar kendisine: "*Demek şimdi Türkiye'de her erkeğin birden fazla kadını yok ha? Demek Türk kadını da tıpkı bizler -garp kızları- gibi sokağa çıkıp gezebiliyorlar ha?*" sorularını yağdırmışlardı¹⁸.

Atatürk giriştiği büyük reformlara öncülük ederken, özellikle toplum yaşantısı ve kadınlarla reformların uygulanmasında, evli kaldıkları dönemde Latife Hanım'ı sürekli yanında bulundurmıştu. Latife Hanım, çağdaş Türk kadınlığının ve yeni modern cemiyetin simgesi olmuştu. Cumhuriyet kadınının yaşadığı değişiklikler, artık Latife Hanım'ın şahsında Türk ve dünya kamuoyuna yansımaktaydı. Üstelik Latife Hanım, sıradan bir eş değildi. Kişiliğinde tam bir aktiflik vardı. Sürekli olarak Mustafa Kemal Paşa'nın yanında görünüyordu. Onun bu yapısı, uzunca zamandır kapalı yaşamış toplumda etkisini daha

da artırmaktaydı.

Öyle ki Latife Hanım, cumhurbaşkanının eşi olarak, bazı sefirlerin ziyaretlerini dahi kabul etmekteydi. Örneğin, Macar Sefiri Mösyö Tahi 1924 yılının Mayıs ayında Latife Hanım'ı ziyaret etmiş; Macar sefiri Latife Hanım'a, Macar kadınlığının selam ve hürmetlerini arz etmişti. Büyükelçi, Türk kadınlığının ilerleme ve gelişmesini, Macar kadınlığının büyük bir alaka ile takip ettiğini söylemişti. Latife Hanım ise, Macar Krallığı'nın Türk hemşehrileri için izhar ettiği alaka ve muhabbetten çok etkilendiğini ve duygulandığını söyleyerek, Macar kadınlığına selam ve muhabbetlerini iletmesini rica etmişti¹⁹. Latife Hanım, sanki hatırısayılır bir diplomat gibi, Türk Ulusu'nu temsil ediyordu. Bu durum, o zamana kadar, devlet yönetiminde görülmuş bir şey değildi.

Latife Hanım, sosyal hayatın içinde, her an ve her aşamada Atatürk'ün yanındaydı²⁰. Yardım komitelerinde yer alıyor, sağlık sorunlarında halkın arasına giriyor; Himaye-i Etfal ve Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti gibi dernekler adına ve onlara maddi yardım toplamak amacıyla düzenlenen konserlerde, sinema gösterilerinde yer alıyordu. Yardıma muhtaç insanların, ilk başvurduğu kişiler arasında Latife Hanım yer almaktaydı.

Atatürk'ün evliliği ne yazık ki uzun sürmedi. Daha çok Latife Hanım'ın kişisel kapislerine dayanan etkilerle, büyük önder eşinden ayrıldı. İki yıl kadar süren bu evlilikte, Latife Hanım toplumu etkilemekte o kadar etkili olmuş, kadınlık dünyasında arzu edilen yeni statüde o denli canlı bir sembol haline gelmişti ki, yeni reformlarda da böyle bir simgenin yaratılmasına ihtiyaç duyulmuştu. Yeni dönem daha çok mevzuatlarda ve kültür sahasında yeniliklerin yapılacağı bir dönem olacaktı.

Bir süre sonra, Gazi'nin kültür alanında giriştiği reformlar için bulduğu sembol de bir kadındı: Afet İnan²¹.

Yeni bir Türkiye yaratılırken, bu kadın sembolden de yeterince yararlanılacaktı. Hatta bunu başta siyaset sahnesinde Satı Kadın olmak üzere, başka simge kadınlar da izleyecekti. Bu yeni evrede, kadınların ve erkeklerin rolleri eşit olacaktı. Atatürk, daha Aralık 1922'de "*Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiç bir ilgisi yoktur. Osmanlı hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur*" diyordu²². Bu söz, gelişigüzel söylenmiş bir söz değildi. Yeni dönemdeki genel siyasetin tam özünü anlatmaktaydı.

Eski Türkiye nasıl bir Türkiye idi? Yeni Türkiye nasıl bir eski Türkiye'nin mirası üzerine oturtulacaktı? Yeni Türkiye'ye hayranlık duyan, hatta gıpta eden batılı seyyahlar, siyasetçiler, yazarlar, bilim adamları ve düşünürlerinin imajında bu yeni döneme kadar nasıl bir

Türkiye bulunuyordu?

Yaratılan değişimin boyutlarının bu denli büyük olduğunu hayranlıkla izlemiş olan batılılar, bunu bir şekilde yazıya dökmekten kendilerini alamadıkları için, bu psikolojiyi yansıtacak çok sayıda malzeme elimizde bulunmaktadır. Örneğin Reymond Cartier, Le Nouvelliste gazetesindeki yazısında bunun canlı bir biçimde tanımlamasını yapıyordu. Yazar şunları söylemekteydi: "*Isterseniz eski ve ölü Türkiye için gözyaşları dökelim. O, seyyahlar ve tabiat meraklıları için cazip olduğu kadar, garip bir memleketti. Evvelce, Türkiye'ye şunları görmek için giderlerdi: peçeli kadınlar, entarili erkekler, Boğaziçi'nde yüzen rengarenk kayıklar, sokaklarda sürüler halinde gezen köpekler, fırl fırl dönen ve feryad eden dervişler, görülmeye seza halk şairleri; helle şekeri biçimindeki külahlarıyla haremağaları, tuhaf kıyafetli ve göbekli tercümanlar*"²³.

Doğal olarak, artık yeni Türkiye'de sayılanların hiç birisinin eseri yoktu.

Kadına özgürlüğünü verme yönünde esen rüzgarlar, toplumun her kesimine gittikçe hakim olmaya başlamıştı. Basının büyük kısmı, bu yeniliklerin ısrarlı savunucuları olmuştu. Batıdan örnekler bu reform rüzgarlarının bütün toplumu sardığı sıralarda gazete sayılarında yer alıyor, Türkiye'deki toplum yapısı ile batıda olanlar karşılaştırılıyor, yenilik arzuları dile getiriliyordu. Yapılanları benimsemeyen kimi eski düşünceli gazete ise, kendilerine verilen gözdağları sonucunda susmaya zorunlu kalmışlardı. Yenilik taraftarı geniş basın çevresinde bu gazeteler ve gazeteciler, örümcek kafalı olarak nitelendiriliyordu. Batılılaşma arzusu gem almaz bir rüzgar gibi esiyordu. Örneğin, "*Genç Kızlara Niçin Hürriyet Vermiyoruz?*" diye başlık atan bir gazete, Avrupa'da ve Amerika'da 18 yaşına gelen kızlara verilen özgürlükten söz ediyor ve bir kızın ailesinden korkmaya hakkı olmadığını belirtiyordu. Bu tür yaklaşımlar, bu zamana kadar topluma bu denli kapsamlı biçimde yansıtılmamıştı. Gazete şunları söylüyordu: "*Yeni neslin kızlarına serbesti vermek, eski akidelerle örümcek ağı gibi örülmüş kafalara güç geliyor. Kız çocuk beşiğe ilk yattığı günden itibaren esirdir. Ana, baba, muallim, akraba, komşu, dost herkes onun oynayan ellerini, ayaklarını kundaklamaya memurdurlar. Bu kundak evleninceye kadar devam eder. Evlendikten sonra esir sahibini değiştirir. Bu defa tuzağa girer ve bu tuzaktan ilk çıkış tabuta ve mezara girmek içindir. Beşikten tabuta kadar elleri ve ayakları zincirli bu genç kıza niçin korkuyorsun derken, haklı mı sorulmaz, niçin bu zincirleri koparmıyorsun diye sormak lazım. Uzun sakalında her kılı maziden kalma bir akide temsil eden ihtiyarlardan bu hürriyeti bekliyorsa, bu haşre kadar gelmez*"²⁴.

Batılılar Türkiye'de akıl almaz değişiklikler olduğunu vurgularken haklıydılar. Fransa'nın ünlü siyasetçilerinden ve başbakanlarından

M.Herriot, Türkiye üzerine verdiği bir konferansında, Türkiye'nin yeni dönemde yaşadığı değişikliğe hem hayranlığını gizleyemiyor, hem de açıkça gıpta ettiğini söylüyordu. Herriot gıpta etmekte haklıydı. Türkiye çağlarca geri bulunduğu noktadan, çağdaş dünyanın bulunduğu noktaya sıçramaktaydı. Kadınlar yavaş yavaş tesettürden sıyrılıyor, kostüm ve tayyör giymeye başlıyordu. Hatta Gazi'nin, binici kadın kıyafetindeki hanımını ordu teftişlerine bile götürdüğünü belirten Herriot, bu dış değişikliklerin, Türk kadınının düşünsel, hukuksal ve toplumsal durumunda yaratılan "derin bir inkılabın tezahürleri" olduğunu vurguluyordu. Ankara'da bizzat yaşadığı bir anısını da şu şekilde aktarmaktaydı: *"Ankara'da, İsmet Paşa'nın himayesi altında vücuda getirilen nefis bir meslek enstitüsü gezdim. Orada hem beni, Pestalozzi'nin fikirlerine hararetle merbut en nazik kadın muallimler kabul ettiler. Türk kadını medeni haklarını kazandı... Türk kadını hukuken erkekle müsavî olmakla kalmamış, mesela veraset hukukunda Fransız kadınından daha müsavî bir hukuki vaziyete sahip olmuştur"*²⁵..

Toplum o zamana değin, kadının topluma açılışına tanık olmadığı için, toplumda cahil zümreler arasında ters etkiler de yapmıştır. Toplum yaşantısı içinde özgür bir konuma geçen kadının, erkeklerin sözlü tacizine uğramalarında ciddi artışlar olmuştur. Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, kadınlara söz atanların çoğaldığına dikkat çeken bir genelgesini cumhuriyet savcılarına göndermiş ve Türk vatanında namus, şeref ve haysiyetin, anayasanın ve bütün Türk Milleti'nin teminatı altında olduğunu belirterek, bu gibilerin ceza yasası kapsamında cezalandırılmalarını istemiştir²⁶.

Cumhuriyet rejimi sosyal ve kültürel alanda yeni düzenlemelere giderken, özellikle kadınların batıdaki hemcinslerine benzemeleri için çaba göstermekteydi. Politik ve ekonomik alanda batı dünyasıyla ilişkiler güçlendirilmeye çalışılırken, sosyal ve kültürel yakınlığın kurulmasına da çaba harcanmakta, bu doğrultuda her fırsatın değerlendirilmesine özen gösterilmekteydi. Nitekim, dünyada içinde kadınların etkin rol aldığı etkinliklerde Türk kadınlarının da yer alması için çabalar sarfedilmekteydi. 1929 yılında Berlin Uluslararası Kadın Kongresi'nde bir Türk murahhasın da yer alması için çaba harcanmıştı. Bu kongrede Efzayış Suat Hanım Türkiye'yi temsil etmişti.

Sözkonusu kongre, Beynelmîlel Kadınlar Cemiyeti'nin çabalarıyla düzenleniyordu. Kongreye 45 ulustan kadın delegeler katılmaktaydılar. Altı gün süren ve başta dünya kadınlarının karşılaştıkları genel sorunlar olmak üzere, aile ve çocuk konularının ele alındığı kongre, Türk kadınlarının ülkelerindeki reformları başka ulusların kadınlarına tanıtmaları için önemli bir zemin oluşturmaktaydı. Bu kongrede, üç dilde konuşarak görüşmelere katılan Efzayış Suat Hanım, Türkiye'deki kadın reformları hakkında temasta bulunduğu

yabancı delegelere bilgiler vermişti. Hatta Türk kadınının belediye seçimlerine katılabilmesi için meclisin çalışmalarına başladığını açıklamıştı. Bu bilgiler diğer delegeler ve özellikle de Almanlar arasında büyük bir şaşkınlık ve hayranlık yaratmıştı²⁷. Onlar, daha düne kadar harem hayatıyla ve kadının evinde kocasının bir eşyası gibi yorumlandıklarını anımsayarak, çoğu zaman alaycı bir gülümseyiş ile baktıkları Türkiye'de, anlatılan şeylerin olacağına ihtimal vermiyorlardı. Nasıl olabilirdi? Daha düne kadar Avrupalılar arasında alay konusu haline getirilen Türk toplumsal yaşamında bu denli köklü değişiklikler birdenbire nasıl gerçekleşebilirdi? anlaşılması zor görünüyordu; ama, sonuç ortadaydı. Şaşkınlık duyguları, hayranlık duygularıyla karışmaktaydı.

Oysa, Türkiye'de siyasal reformlar yanında, aktüel yaşam içinde de kadının etkinliğinin artırılması, özellikle toplum yaşamı içinde kadın kimliğinin ve rolünün güçlendirilmesi için gerekiyordu. Bu nedenle, ilk kez 1929'da düzenlenen Güzellik Yarışması da, böyle bir amacın gerçekleştirilmesi için uygun fırsatın yaratılmasına olanak sağlamış oldu²⁸.

Toplum içinde kadınların kavuştuğu yeni haklar, o zamanın koşulları içinde, büyük bir devrim özelliği taşır. Bu durum, Türk kadınını bütünüyle çağdaş kadın kimliğine ve statüsüne sokacak yasaların hazırlanması ile mümkün olabilmişti. Bu yasalastırma hareketlerinin ilki ve belki de en önemlisi, İsviçre Medeni Kanunu'ndan uyarlanan 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu'ydu.

1917'de Osmanlı Devleti'nde Aile Kanununun kabul edilmesi ve bir yıl sonra da mütareke döneminde yabancı güçlerin karışması ve baskılarıyla İstanbul Hükümeti tarafından kaldırılmasından sonra Türkiye, 1926 yılına kadar bir aile kanunundan mahrum kalmıştır. Üstelik kurulan yeni devletin felsefesine uygun düzenlemeler hayatın her safhasına yaygınlaştırıldığına göre, medeni hukuk gibi önemli bir alana bunun yaygınlaştırılmaması mümkün değildi. Kısacası, bu alanda da önemli değişikliklerin yapılması gerekiyordu.

Medeni Kanun kabul edilmeden önce, uygulanan şeriat yasası kadınla erkek arasındaki eşitsizliği net biçimde ortaya koymaktadır. Bu yasaya göre evlenme, cinsiyetleri ayrı, fakat kişilik ve hakları eşit iki insan arasında bir aile birliği kurmak değil, kadınının kadınlığından, erkeğin meşru olarak yararlanması biçiminde tanımlanmıştır²⁹. Medeni Kanun kabul edilmeden önce, Türkiye'de sadece fiili olarak değil, yasal olarak da erkek birden fazla kadınla evlenebilirdi. Üstelik bu bir islami hak olarak algılanır ve tanrının emri olarak nitelendirilirdi. Erkek karısını sınırsız bir özgürlük anlayışı içinde boşayabilirdi. Evlenmenin yaş sınırı yoktu. Beşikteki bir kızla, beşikteki bir erkek çocuk, velileri

tarafından meşru bir şekilde evlendirilebilirlerdi. Bu evlilik süresince kız çocuğunun, erkeğin mallarından ayrılacak para ile bakımının sağlanması gerekirdi. Ancak, çocuklar büyüüp cinsel olgunluk çağına gelince, bu nikahı kabul edip etmemekte özgür bulunuyorlardı. Yine eski hukukta, çocuğun anası, babanın ölümünden sonra bile, çocuğunun velisi olamazdı. Türk kadını kamu haklarından da yoksun bulunuyordu. Varlıklı olan kadınların, tıpkı erkekler gibi, kamusal yükümlülükleri vardı; örneğin, erkeklerle aynı oranda vergi veriyorlardı. Bir suç işlerlerse, erkeklere uygulanan cezanın aynısı ile cezalandırılıyorlardı. Oysa, varlıklı olsunlar ya da olmasınlar, bütün kadınlar kamu meclislerine seçme ve seçilme, devlet görevlerine atanma haklarına sahip değillerdi. Ünlü hukuk bilim adamı Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'na göre; "*En ünlü hukuk kitaplarında bile, kadınların düşünme ve uygulama konusundaki yeteneklerinin eksik olduğu kabul edilerek, vali ve devlet başkanı olamayacakları yazılırdı*"³⁰. Pek tabii olarak, çağdaş bir toplumda bu tür saplantıların ve değer anlayışlarının olması mümkün değildi.

1924 yılında, yeni bir Türk Medeni Yasası hazırlamak için çalışmalara başlanmıştı. İstanbul'da Adliye Vekaleti'ne bağlı olarak çalışan ve aile hukukunda arzu edilen değişiklikleri yapmak için uğraşan Hukuk-u Aile Komisyonu'nun çalışmaları, pek istendiği gibi yürümüyordu³¹. Komisyon çalışmaları ile kesin ve hızlı sonuçlara varılamıyor, zihniyet geriliği ve bürokratik zorluklar, bunu engelliyordu. Ama, bu çabalardan Medeni Yasa'nın sonradan oluşturulmasını sağlayacak bir altyapının, en azından ciddi bir düşüncenin ve niyetin oluşmasını sağlayacak düşünce de görülüyordu. Söz konusu komisyon 15 günde bir, Adliye Vekaleti'ne çalışma raporları gönderiyordu. Bu raporlarda, bir erkeğin birden fazla kadınla evliliğini ortadan kaldıracak olan "tadüt-ı zevcaat" değişikliği öngörülüyordu³².

Bu çalışmalar süresince, 1917 Aile Nizamnamesi'nin yasallaşmasına çalışıldı. Sorumlu komisyon önce kızlar için 9, erkekler için ise 10 yaşında akdedilen evlenmeleri uygun görmüş, çok karılık kurumunun devamına da izin vermişti. Bundan başka, kadınlara bazı koşullarda boşanma hakkı tanınırken, erkeklere karılarını kayıtsız şartsız boşama yetkisi de yinelenmişti. Bu öneriler karşısında, Türk aydın kadınlarının hemen hemen hiç farkedilmeyen tepkileri, Türk basınında eleştiri konusu olmuştu. Akşam gazetesinde Necmeddin Sadak, kadınların edilgen durumunu kınıyordu. Gerçekten de Halide Edip gibi feministler bile, bu tasarımı kadın hakları açısından değil, uyumlu bir evlilik yaşamını engeller görüşünden hareketle eleştirmişlerdir³³.

Değınilen esaslar bağlamında, 1924 yılında yapılan kanun projesi havada kalmıştır. Nihayet 1926 yılında yeni bir kanun yapmaya gerek görülmeden, Avrupa'daki aile kanunlarının en mükemmeli sayılan İsviçre Medeni Kanunu kabul edilmiştir.³⁴

Kadın haklarının esas temelini teşkil eden ve kadına toplumda eşit haklar sağlayan Medeni Kanun'un 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmesiyle, Türk kadının gelişmesini engelleyen çelik halatlar koparıp atılmıştı.

Bu yasayla birlikte, çok karıllık yasadışı ilan edilmiş oluyordu. Evli olan kadına ve erkeğe eşitlikçi bir anlayışla, eşit boşanma hakkı tanındı. Böylece biçimsel olarak kadınların özgürlük ve eşitlikleri teminata kavuşturuldu. Çocukların velayeti, eskiden yalnızca erkeğe verilirken, artık ana ve babanın her ikisine birden veriliyordu. Ölüm halinde çocuğun velayeti, geride kalan eşe verilmekteydi. Boşanma halinde ise, çocuğun velayetinin anne ya da babanın hangisine verileceği davaya bakan hakimin takdirine bırakılmıştı. Miras durumunda da eskiden olan uygulamalar bütünüyle ortadan kaldırılıyordu. Kadına erkek kardeşlerle birlikte tam bir eşit miras hakkı tanındı. Evlenmelerin geçerli olabilmesi için resmi nikahın evli çiftlerin huzurunda yapılması kuralı getirildi. Tanıklık konusunda da, eski hukukta iki kadının tanıklığı bir erkeğin tanıklığına eşit sayılırken, yeni yasayla cinsler arasında tam eşitlik ilkesi kabul edildi. İlk başta erkekler için 18, kadınlar için de 17 yaş evlenme yaşı olarak kabul edilmişken, 1938'de yapılan bir değişiklikte, erkekler için 17, kadınlar için de 15 yaş evlenme yaşı olarak benimsendi. Özel durumlar sözkonusu olduğunda, erkekler için 15, kadınlar için de 14 yaş evlenme yaşı olarak geçerli olabiliyordu³⁵.

Cumhuriyet felsefesi, 1926 yılında Medeni Kanun'un kabulünü, "*Türk kadınlığı medeni haklarını tekrar kazanmış ve Türk ailesinin hakiki temellerinin yeniden kurulmuş oldu*" biçiminde algılamıştır³⁶.

1926 yılının koşullarına göre Medeni Yasa'nın getirdiği bu hükümler kadına adeta çağ atlatmıştı. Ne varki, demokratik gelişme dönemlerinde, kadının sosyal statüsüne paralel olarak kimi yönlerinin yeniden ele alınıp düzenlenmesi gerekirken, ne yazık ki bu yeterince yapılamamıştır. Bu reformlar yapılamadığı için de, kadının daha da eşitlikçi duruma gelmesi gereken statüsü, düne göre geride kalmıştır. Bu yönüyle de, yasaya haklı kimi eleştiriler getirilmiştir.

Çok kadınla evlenmenin kaldırılması ve boşanmanın yalnızca erkeğin arzusunda olmayıp, kadına da bu hususta eşit hak tanınması, Türk kadınlığının gelişmesinde önemli ölçüde rol oynamıştı³⁷. Karpat'ın deyiimiyle "*Şeriata dayanan mecellenin yerini İsviçre'den alınan yeni medeni kanunun almasıyla, aile münasebetleri ve kadının*

aile ve toplumdaki yeri batı esaslarına göre" düzenlenmiştir³⁸. Şirin tekeli ise, 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun'un, insan-insan ilişkileri ile, mülkiyet rejimini batılı burjuva toplumlarında geçerli olan toplumsal ilişkiler modeline dayandığını, bu yasa ile kadının hukuki bir kişilik kazandığını belirtmektedir. Bu yasanın eskiye göre kadın hakları konusunda çok önemli bir adım olmakla birlikte, kadın haklarının sınırlarını da çizdiğini vurgulamaktadır³⁹. Buna karşılık, Medeni kanun'un bazı pürüzleri olduğu da ünlü hukukçular tarafından kabul edilir. Bu pürüzleri, tabii ki, 1926 Türkiye için doğal kabul etmek mümkündür; ama çağ ilerledikçe, şartların da değişeceği hükmü çerçevesinde düşünüldüğünde, bu pürüzlerin ortadan kaldırılması gerektiğini hatırlatmaya bile gerek yoktur.

Ünlü bir hukuk bilim adamı, Türk Medeni Yasası'nda süregelen bu pürüzleri beş madde altında toplarlar: 1- Evlilik birliğinin başkanının koca oluşu; evin seçilme hakkının kocaya bırakılışı; 2- Kadının kendi soyadını değil, kocasının kendi soyadını taşıması; 3- Kocanın ikametgahının, kadının ve küçük çocukların da ikameti sayılması; 4- Kadının bir meslek ve sanatla uğraşmasının, kocanın iznine bağlı oluşu; 5- Evlilik süresince çocuk üzerinde velayet hakkını birlikte kullanan ana ve babanın anlaşamamaları durumunda, babanın oyunun kanun karşısında geçerli oluşu⁴⁰.

Medeni Kanunla birlikte, o gün için Türk kadınının ulaştığı yeni düzey, pek çok Avrupa ülkesinin çok üzerine çıkmıştır. Bunu çok sayıda batılı yazar, düşünür ve siyaset adamı itiraf etmiştir. Örneğin Prof.Malş. Medeni hukukla birlikte Türk kadınlarının kendi ülkesinin (İsviçre) kadınlarından daha iyi bir seviyeyi yakaladığını gıpta ile ifade etmektedir⁴¹. H.C.Armstrong gibi Atatürk'ün şahsına yönelik eleştiri ve ithamlarda bulunan bir yazar bile, Medeni Yasa ve diğer reformlar sonucunda Türk kadınının artık özgür bir vatandaş ve birey olduğunu teslim etmek etmektedir⁴². Paul Dumont ise, Herriot'un aktarmalarıyla, diğer devrimlerde olduğu gibi, bu kararda da Mustafa Kemal'in akılcı, pozitivist karakterinin kendisini gösterdiğini belirtmektedir⁴³. Ünlü Türk sosyoloğu Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun yorumuna göre; erkekle kadın arasında eşitliği getiren, çok karılığı yasaklayan, Türkiye'de hukuk bakımından din farklılığını kaldırıp, bütün vatandaşları eşit düzeyde kabul eden bu yasa, "*kadınlık hayatımızın serpilmesine engel olan bütün manileri ortadan kaldıran*" bir kanun niteliğini taşımaktadır. "*... bu kanunu cumhuriyetçi ve inkılapçı yeni Türkiye'nin bir içtimai zaferi olarak görmek lazımdır*"⁴⁴.

Aile hukukuna ilişkin düzenlemeler bunlarla sınırlı kalmadı. Türk toplumunun bütünüyle gelişkin batı toplumlarındaki gibi bir sistematik

yapılanmanın içine girmesine çalışıldı. Bu amaca dönük en önemli uygulamalardan birisi de soyadı yasasıdır.

Çağdaş ulusların çoğunda, uygar bireylerin adları biri aile, yani soyadı; diğeri öz ad, yani bireysel ad denilen iki isimden oluşuyordu. Birçok Avrupa ülkesinde şahıs ismi ilk sırada geldiğinden buna önad, aile ismine de soyad deniliyordu⁴⁵. Bu durum, gene de genelleşmiş bir durum değildi. Nitekim Yunan uygarlığında aile adı bulunmuyordu. Her şahıs başlı başına bir isim taşırdı. Kişi, ailesiyle ya da babasıyla ilgili hiç bir isme sahip bulunmuyordu. Tersine olarak öz isim de her zaman ve her yerde görülmüyordu. Örneğin Roma'da öz isim yoktu. Mevcut olan gens'in adıydı. Birey bununla hem kendisini hem de mensup olduğu aileyi göstermiş oluyordu⁴⁶.

Bir teze göre, öz isimleri kullanma, bugünkü Avrupa'ya, barbarlar olarak nitelendirdikleri doğulu topluluklarca getirilmişti. İlk zamanlarda Roma gelenekleri tamamen silinmiş, bireyler yalnızca öz isimleri ile kalmışlarken, sonraları Roma'da aile isimleri ortaya çıkmıştı. Bu kez de Cermenler'in etkisiyle öz isimler Avrupa'da yer etmeye başlamış; böylece bugünkü görüntünün temeli atılmıştı⁴⁷. Bu sisteme göre, doğan bir çocuk yasalar önünde babanın soyadını almaktaydı. Aynı zamanda kendisine bir de öz isim verilmekteydi. Fransız Devrimi sonrasında öz isimlerin, tarihi şahsiyetlerin ya da yörelerin adlarından seçilmesini mecburi kılmıştı. Bu durum zamanla yasal bir zorunluluk olmaktan çıkmış ve bir adet hukuku haline gelmişti. Almanya'da ise daha çok Cermen kabilelerinden kalma milli ve ırki isimlere önem verilir olmuştu⁴⁸. Türkiye'de kabul edilen soyadı yasasına göre, 1936 temmuzundan itibaren Türkiye Türkleri bir soy ad takınmış oluyorlardı. Türk Medeni yasası ise, evli kadına kocasının aile adını taşımasını emretmişti⁴⁹.

Soyadı yasası, aile yapısında batılı bir biçim yaratmak için önemli bir ortam yaratmıştı. Kadının kocanın soyadını kabullenmesi zorunluluğu, kadını gene ikinci plana iten bir durum yaratmış gibi görünmekteydi. Ama, geleneksel kuralların yıkılması için, bu bile büyük bir aşamaydı. Zaten zamanla konu üzerindeki duyarlılıklar artmış, kadının baba soyadını yeni soyadıyla birlikte taşıyabilmesi olanağı yaratılmıştır.

Cumhuriyet ideolojisinin belki de en önemli reformlarından birisi, kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermiş olmasıdır. Kadını yalnızca, toplum yapısı içinde erkeklerle eşit duruma getirmek değil, aynı zamanda, ülke siyasetinde etkin rol oynama gibi bir imkan yaratılmış olması, Türkiye'nin çağdaşlaşma hareketi içinde en önemli adım olmuştur. Daha bir kaç yıl öncesine kadar, kadının bir mal gibi itilip kakıldığı ortamdan, ona siyasal bir kimlik verme girişimi, Türk

Devrimi'nin yarattığı bir mucizedir. Yeni dönemde Medeni hukukun siyasi hukuk sahasına kadar genişletilmesini, Türk Cumhuriyeti'nin esaslı gayelerinden birisi olarak görüyordu. Hakların yanında, onları kullanmayı bilmek de şarttı⁵⁰. Atatürk, bizzat kendisinin kaleme aldığı notlarda: "*Kadının siyasi ehliyetsizliğine mantıklı hiç bir sebep yoktur. Bu husustaki tereddüt ve menfî zihniyet mazinin içtimai bir halinin can çekişen bir hatırasıdır. Hatırasından bahsettiğim zihniyet papaz zihniyetidir*" demektedir⁵¹.

Bu hakkın yasal bir kazanım haline getirilmesi, bir tarihsel olayın sonucunda olmuştur. O günlerin bir tanığı olan Tezer Taşkiran'a göre; kadınlara siyasal hakların verilmesini sağlayan güç, 1927'de Kadınlar Birliği'nin açığa vurduğu isteklerle, kamuoyunun artan baskısı olmuştur⁵². Afet İnan ise aynı konu için, farklı bir yorumda bulunarak, kadınların siyasal haklarından yoksun buldukları sürece, yurtbilgisi müfredat programında yer alan demokratik yönetim kurallarını öğretmenin çok zor olduğunu, bu durumun Atatürk'ün çevresinde yer alanlar arasında ciddi bir tartışmaya yol açtığını belirtmektedir⁵³. Şirin Tekeli de Atatürk'ün geçici tek parti yönetimine karşı batılı devletlerin basının takındığı tutumun, onu böyle bir sonuca yönelttiğini söylemektedir⁵⁴. Unat da, bir kaç kez tekrarlanan bu talepleri dikkate alarak, Şirin Tekeli'nin görüşlerine katılmaktadır⁵⁵. Unat'a göre, Atatürk, gerçek bir demokratik sisteme karşı beslediği katıksız inancın bir kanıtını vermek amacıyla, tek partili bir demokrasiyi sürdürmekle beraber, batıya, Türk kadınlarına siyasal haklar tanımak suretiyle, ülkesini nice batı demokrasilerinden daha ileri bir düzeye getirmiş olduğunu göstermek istemiştir⁵⁶.

Bu düşüncelerin hiçbirisine katılmak mümkün değildir. Çünkü, Atatürk'ün kadınlara, toplum içinde layık olduğu çağdaş anlamda değeri vermek için söylediği sözleri, çok daha önceki tarihlere, örneğin Karlsbad günlerine kadar götürmek mümkündür⁵⁷. Ayrıca, Mustafa Kemal'in kendi düşünce yapısı, Osmanlı devletinde, batıcılar olarak bilinen ve yukarıda kısmen değinilen aydınların düşünce yapısı ile, büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Örneğin, Abdullah Cevdet'in Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısı içinde ne denli büyük bir yer tuttuğu açıktır. Batıcıların düşünce yapısının, yalnızca kadın hakları konusunda değil, toplumla ilgili her konuda batılılaşma çabalarını destekledikleri ve hatta Türkiye'nin kurtuluşu için bunu öngördüklerine göre, Atatürk'ün kadın hakları konusunda gerçekleştirdikleri, yukarıda belirtildiği gibi, basit bir takım nedenlere ya da bazı tesadüflere bağlamak son derece yanlıştır. Aksine Atatürk, Türk kadınlarının da Türk erkekleriyle birlikte, onlarla eşit bir biçimde yaşamayı sağlayacak

haklarını kazanmasını arzu ettiği açıkça ortadadır. Bu konuda kadınların kazandıkları hakları, sadece Mustafa Kemal'in hiç şüphe etmeden amaçladığını, ancak zaman müsait bir hal aldığında gerçekleştirmek gibi bir yöntemi kabul ettiğini düşünmek daha doğru olacaktır.

3 Nisan 1930'da, Türk kadınlarına belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını tanıyan Yeni Belediye kanunu kabul edildi⁵⁸. Bununla ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi 21 Mart günü saat 3'te Meclis Başkanı Kazım Paşa başkanlığında toplanmıştı. Bu toplantıda Başvekil İsmet Paşa ve vekiller de hazır bulunmuşlardı. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey bir konuşma yaparak; Türkiye'de belediyeciliğin tarihini anlatmış, lahiyanın en bariz yönünün, Türk kadınlarının erkeklerle eşit haklarının tanınması olduğunu söylemişti. O'na göre Türk kadınları yakında meclislerde de faziletli yerlerini alacaklardı ve bunda hiç bir şüphe yoktu⁵⁹. Daha kanun tasarısı yasallaşmadan önce bile, Türk kadınları bu girişimden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdi. Aydın kadın çevresinde bu gelişmeler ilgiyle izleniyordu ve nitekim Türk Kadınlar Birliği üyeleri, böyle bir girişimin başlamış olmasını bile, Türk kadınlığının bir zaferi olarak görüyorlardı⁶⁰. Nitekim yasa önerisi biçiminde kanun layihası meclise verildiği zaman, bu gelişmelerin etkisinde kalan İstanbullu kadınlar, bunu gelecekte kadınların da mebus olarak seçilmeleri için bir başlangıç olacağını düşünmüşlerdi.

Bu nedenle, içlerinde Nezihe Muhittin Hanım'ın da bulunduğu bir grup kadın, Darülfünun Emine Neşet Ömer Bey'i ziyaret etmişler ve ona, üniversiteli kızların da içinde bulunacağı bir miting tertip etmek istediklerini ve şükran gösterisi yapmayı arzuladıklarını söylemişlerdi. Bir gazete muhabirinin, böyle bir miting ve şükran gösterisi için, neden Kadınlar Birliği'ne başvurulmadığını Nezihe Muhittin Hanım'a sormuş; o da, birliğin bundan önce bizde daha kadınların seçim hakkını istemek için zamanın olgunlaşmadığını iddia ettiğini, ama olayların, birliğin görüşünün tersini isbat ettiğini söylemişti⁶¹. Layihanın yasalaştığı gün Atatürk, Türk Ocakları merkezine gelerek Afet Hanım'ın kadın haklarına ilişkin konferansını izlemişti⁶². Kamuoyunda, yakında kadınların mebus da olabilecekleri yönünde yazılar çıkmaya başlamıştı; bunun şimdilik yalnızca bir temenni olduğu belirtiliyordu; daha bir çok seneler geçmesi kanaati hakimdi⁶³.

Kadınlara 1930 yılında kısmi de olsa seçme ve seçilme yolunda haklar tanınması Türkiye devletinin en önemli başarılarından birisiydi. Daha yakın bir zamanda, nihayet bundan altı sene kadar önce, yapılacak nüfus sayımında, kadınların erkeklerle birlikte sayılıp sayılmaması bile büyük bir tartışma yaratmışken, kısa bir süre sonra, Türk kadınlığının belediye seçimlerinde de olsa seçimlere katılabilme hakkını elde

edebilmiş olması, doğulu, islami gelenekten gelen bir toplum için demokratikleşme yolunda büyük bir adımdı.

O dönemde çok partili demokratik sürece geçmek için önemli iki girişim gerçekleştirilmişti. Bunlardan birisi, 1924 yılında kurulan, ama 1925'te çıkan Şeyh Sait Ayaklanması ile bağları bulunduğu için kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu idi. Bu partileşme süreci, henüz siyasal, toplumsal ve ekonomik reformların hız kazandığı bir ortamda ne yazık ki başarılı olamamıştı. Rejimin önünde, ciddi tıkanma tehlikeleri kendisini göstermiş, toplumun, sistemin, giderek bürokrasinin çok partili demokrasiyi hazmedecek seviyede olmadığı anlaşılmıştı. Bununla birlikte, Türkiye yine bir arayışın peşindeydi.

İkinci büyük deneme, 1930 yılında, Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından Ali Fethi Bey'in kurduğu, daha doğrusu Atatürk'ün kurdurttuğu Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Türk siyasal yaşamı içinde yer almasıydı. Bu deneme de başarılı olamamış, toplumun, bürokrasinin, siyasi çevrelerin hala çok partili bir denemeyi hazmedecek düzeyde olmadığı yaşanan olaylardan görülmüştü. Bu durumda, ister istemez, toplumun siyasal kültürünün gelişmesi için önlemler alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Zaten, yapılan her türlü reform hareketi, bu altyapıyı hazırlamaya dönüktü.

3 Nisan 1930'da, Türk kadınlarına belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını tanıyan Yeni Belediye Kanunu kabul edildi⁶⁴. Türk kadınları, belediye seçimleri için kazandıkları haklarını ilk kez 1933'te kullanmışlar ve İstanbul ile diğer kentlerde belediye ve yaşlılar meclisine seçilmişlerdi⁶⁵. Bu o günkü Türkiye için büyük bir demokratik hamleydi. Unat'ın aktardığına göre; aynı yılda Almanya'da Hitler'in NSDAP partisi iktidara gelmiş, Alman kadınlarını "*çocuk, kilise, mutfak*" alanının ortasına yerleştirmiş ve bunu "*Üç K*" sloganıyla sistemleştirmişti (Üç K: Kinder, Kirche, Küche). Avrupa'nın iktidar hırslı diktatörleri ile aynı çizgide görünmek istemeyen Atatürk, demokratik bir sistemde vatandaşların faal rol oynamaları gerektiğini çok iyi kavramıştı⁶⁶.

Bu yıla gelindiğinde bile, demokratik rejime sahip pek çok ülkede kadınlara siyasal haklar verilmiş değildi. 1930 yılında, kadınlara siyasal hakların kısmi olarak tanınmasıyla ancak denetimli demokratikleşme süreci başlatılmıştı⁶⁷.

Atatürk, 4 Haziran 1933 akşamı, devlet ve fikir adamlarıyla sohbet esnasında şunları söylemişti: "*Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Biz cumhuriyeti kurduk; o on yaşını doldururken, demokrasinin bütün gereklerini sırası geldikçe uygulamaya koymalıdır. Kadın haklarını tanımak da bunun bir gereği*

olacaktır. Müsterih olunuz"⁶⁸.

5 Aralık 1935 yılında Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı tanındı⁶⁹. Bu gelişmenin çerçevesi 1934 yılında çizilmiş, nihayet bu tarihte sonuçlandırılmıştı. Zamanın başvekili İsmet İnönü ile 91 milletvekilinin imzaladıkları bir yasa önerisi yasallaştırılarak, 22 yaşına basmış tüm Türk vatandaşlarına ulusal seçimlere katılma hakkı kabul edilmişti. Yine kadın erkek ayırımı yapılmaksızın, 30 yaşına girmiş tüm vatandaşlara seçilme hakkı da tanınıyordu. Bu yasanın lehinde önemli bir konuşma yapan ünlü tarih profesörü Sadri Maksudi Arsal'a göre, o günlerde kadınların siyasal haklardan yoksun bırakıldıkları demokratik bir yönetimle yönetilen ülkeler vardı. Türk kadınlarına verilen siyasal haklar, Türkiye'nin gerçek bir demokratik sisteme doğru giden evriminin doğal bir sonucuydu⁷⁰. Bu olayla ilgili olarak Atatürk düştüğü bir notta şunları söylüyor: *"Bu karar, Türk kadınına, sosyal ve siyasal hayatta bütün milletlerin üstünde yer vermiştir. Çarşaf içinde, peçe altında ve kafes arkasındaki Türk kadını, artık tarihlerde aramak lazım gelecektir. Türk kadını evdeki uygar yerini selahiyetle almış, iş hayatının her safhasında başarı göstermiştir. Siyasi hayatta belediye seçimlerinde tecrübesini yapan Türk kadını, bu sefer de milletvekili seçme ve seçilme suretiyle haklarının en büyüğünü elde etmiş bulunuyor. Uygar memleketlerin bir çoğunda kadından esirgenen bu hak, bugün Türk kadınının elindedir ve onu selahiyet ve liyakatle kullanacaktır. Bu notla, en mühim icraatlarımızdan birini açmış oluyoruz"*⁷¹.

1935 yılında, kadınlara seçme ve seçilme hakkı yasa encümeninde mebuslar arasında büyük tartışmalara neden olmuştu. Bu tartışmaların odak noktasını, kadınların da askerlik hizmetine alınması oluşturuyordu. Öyleki, bu konuda şiddetli bir düşünce de oluşmuştu. Üstelik bu akıma ciddi bir muhalefet de yoktu. Bir Amerikalı kadın gazeteci, Atatürk'e bu konuyu sormuş, Atatürk de, gereksinim olduğunda, cins farkı gözetmeksizin, vatanın savunması uğrunda, kadınların da vazifesini yapması gerektiğini söylemişti. Bu tartışmalardan bir kaç yıl önce de, İzmir'deki bir beyanında, konuya daha kapsamlı bir biçimde değinmişti. Bu beyanatında o erkek ve kadın için ferd ve siyasal haklar noktasından bir fark olmaması gerektiğini söylüyor ve şöyle devam ediyordu: *"... o halde, kadının bütün manasıyla siyasi haklara malik olması için, her vatandaş nazarında bir şeref, bir vatan borcu olan askerlik görevini, icabında fiilen yapabilmesi gerekir... Demokrasinin esas şartlarından birisi olan müsavat, ancak böyle tahakkuk edebilir. Kadının uzvi teşekkülâtı, ruhi hali buna müsait değildir, denemez. Türk köylü kadınlarının en ağır işleri yapmakta, erkeklere olan mesai iştiraki ve mukavemeti malumdur. Türk kadını*

tarihte ve Türk inkılap tarihinde bunun delillerini ortaya koymuştur. Bugün için buna gerek yoktur, ama kızların, buna göre bedeni, fikri ve hissi terbiyeden geçirilmesi gerekir"⁷².

Günümüzde, Atatürk'ün arzuladığı bu düzeye, Türk kadınlığının ulaşmış olduğunu söylemek mümkün değildir. Cumhuriyetin 75. Yılında Türk kadınlığı, kişilik, onur ve hukuk mücadelesinde, önüne yeni hedefler koymak zorundadır. Unutmamak gerekir ki, gerçek anlamda çağdaş toplumlar, ancak özgürleşmiş kadınlar ve erkeklerin ortak katkılarıyla oluşturulabilecektir.

DİPNOTLAR

- ¹ Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo Ekonomik Statüsü", **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara, 1979, s.139.
- ² **A.g.m.**, s.139.
- ³ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Serdengeçti Yay., Ankara, 1950, s.14.
- ⁴ Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, (Haz.Arı İnan), TTK yay., Ankara, s.19.
- ⁵ Nermin Abadan Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma, Eğitim ve Ekin Yay., Ankara, 1979, s.13.
- ⁶ Şirin Tekeli, "1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar", **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın**, İstanbul, 1990, s.379.
- ⁷ Bkz: **a.g.m.**, s.379.
- ⁸ **Tarih IV**, Maarif Vekaleti yay., Ankara, 1931, s.225-228; yayımlandığı yıllarda, orta dereceli okullarda ders kitabı olarak hazırlanmış olan dört ciltlik tarih kitaplarının, III. ve IV. ciltlerinde bazı bölümleri Atatürk'ün yazdığı bilinmektedir. Bunun yanısıra, kitapların bütününe Atatürk'ün kontrolünden geçtiği de bilinmektedir. Bu nedenle, sözkonusu kitaplar, yalnızca resmi olarak rejimin değil, Atatürk'ün görüşlerini de yansıtmaktadır.
- ⁹ **A.g.e.**, s.228.
- ¹⁰ Paul Stirling, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Toplumsal Değişme ve Toplumsal Denetim", (çev.Hamit Çalışkan), **Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler ve Tartışmalar**, Ankara, 1983, s.560.

- 11 Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.13.
- 12 A.g.m., s.13.
- 13 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:I, C. XXVIII, s.293; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, Ankara, 1964, s.489; U.Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi(1918-1938)**, TTK Yay., Ankara, s.385.
- 14 **TBMM Zabıt...**, s.308.
- 15 **A.g.e.**, s.293; Kocatürk, s.385.
- 16 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II**, Ankara, 1981, s.85.
- 17 Ünlü İllustration dergisinin 6.6.1914 tarihli sayısını değerlendiren La Tribune des Nations(Paris)'in 3 Ocak 1935 tarihli sayısından akt: Robert S.Boudouy, "Türk Kadınları Saylav Oluyorlar", **Yabancıların Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si...**, s.154-157.
- 18 **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1929.
- 19 **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Mayıs 1924.
- 20 Ayrıntı için bkz. İsmet Bozdağ, **Atatürk ve Eşi Latife Hanım**, İstanbul, 1986; Niyazi Ahmet Banoğlu, "Atatürk ve Latife Hanım", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VII'21(Ankara, 1991), s.519-533; Sadi Borak, "Latife Hanım Ünlü Gazeteci Price'a Hayatını ve Özelliklerini Anlatıyor", **a.g.dergi**, VII'16 (Ankara, 1989), s.173-176.
- 21 Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, İstanbul, 1992, s.553.
- 22 Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul, 1986, s.26.
- 23 Reymond Cartier, "Büyük Bir İnkılap Eseri", **Yabancıların Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si...**, s.51.
- 24 **Cumhuriyet**, 25 Mart 1930.
- 25 M.Herriot, "Yeni Türkiye'nin Eseri", **Yabancıların Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si...**, s.88.
- 26 **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1929.
- 27 **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1929.
- 28 Doğan Duman, Pınar Duman, "Kültürel Bir Değişim Aracı Olarak Güzellik Yarışmaları", **Toplumsal Tarih**, Sayı:42(Haziran 1997), s.20, 21; özet olarak ayrıca bkz. "Batılılaşmada Bir Adım: Güzellik Yarışması", **Gazete Pazar**, 29 Haziran 1997.
- 29 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınlığının Çilesi**, İzmir Meslek Kadınları Kulübü yay., İzmir, 1970, s.34.
- 30 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s.37.
- 31 **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Ağustos 1924.

- 32 **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Ağustos 1924.
- 33 Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.14.
- 34 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türkler'de Aile İctimaiyatı", s.18; ayrıca şu eserlere bkz: **Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Toplumsal Yaşam ve Hukuk**, Hil yay., İstanbul, 1983; Feyzi Necmeddin Feyzioğlu, "Cumhuriyetin 50. Yıldönümünde Medeni Nikah", **İ.Ü.Hukuk Fakültesi 50. Yıl Armağanı**, İstanbul, 1974, s.233-290; Enise Arat, Firdevs Menteşe, Nüzhet Mengü, "Türk Kadınının Hukuki Durumu", **Atatürk ve Kadın Hakları**, Ankara, 1983, s.55-173; Emine Akyüz, "Atatürk'ün Aile Hukukuna İlişkin Devrimleri", **Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu(9-10 Nisan 1981)**, A.Ü. Eğit.Fak.yay., Ankara, 1981, s.81-91; Sabiha Uçarer, "Cumhuriyet Devrinde Aile ve Miras Hukukunda Kadın", **Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında...**, s.40-43; Hıdır Öztürk, "Türk Medeni Kanunu ve Kadın Hakları", **Atatürk ve Kadın Hakları**, 100. Yıl Ün.yay., Diyarbakır, 1981, s.273-277; Ali Sait Yüksel, "Karı-Koca Mal İlişkileri ve Kadın Hakları", **Milliyet**, 12 Temmuz 1981.
- 35 Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.15.
- 36 **Tarih IV**, s.231.
- 37 Aslan Tufan Yazman, **Atatürk'le Beraber; Devrimler, Olaylar, Anılar**, İş Bankası Yay., ş.y., 1969, 338.
- 38 Kemal H.Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temelleri**, İstanbul, 1967, s.52.
- 39 Şirin Tekeli, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", **Türk Toplumunda Kadın**, s.380.
- 40 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınlığının...**, s.42.
- 41 Malş, "Türk Kadınının Vaziyeti", **Yabancıların Gözüyle...**, s.153.
- 42 H.C.Armstrong, **Bozkurt**, Arba Yay., İstanbul, 1996, s.208-209.
- 43 Edouard Herriot, **Orient**, Paris, 1934, s.102'den akt: Paul Gentizon, **Mustafa Kemal**, (Çev.Zeki Çelikkol), KB Yay., Ankara, 1994, s.121.
- 44 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, a.g.m., s.18.
- 45 A.g.m., s.19.
- 46 A.g.m., s.19.
- 47 A.g.m., s.19.
- 48 A.g.m., s.20.
- 49 A.g.m., s.24.
- 50 **Tarih IV**, s.231.
- 51 Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El**

- Yazıları**, TTK Yay., Ankara, 1988, s.89.
- 52 Tezer Taşkiran, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Yay., Ankara, 1973, s.72-73; ayrıca bkz.Nermin Abadan Unat, a.g.m., 20.
- 53 Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve...**, Ankara, 1983, s.3-4; ayrıca akt. Nermin Abadan Unat, A.g.m., s.20.
- 54 Şirin Tekeli,**Kadının Siyasal Hayattaki Yeri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, İstanbul, 1977, s.272-273; ayrıca akt. Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.20.
- 55 A.g.m., s.20-21.
- 56 A.g.m., s.21.
- 57 Afet İnan, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, TTK Yay., Ankara, 1983, s.43.
- 58 Afet İnan, **Tarihten Bugüne**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1970, s.62; aynı yazar, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası yay., Ankara, 1968; Utkan Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.300; ayrıca bkz. Sündüz Çal, **Türk Kadınının Belediye Seçimlerine Katılması ve İzmir Basını**, E.Ü.Edebiyat Fak., (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir, 1987.
- 59 **Cumhuriyet**, 21 Mart 1930; Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Hilmi Bey, yaklaşık bir yıl kadar önce, henüz daha yasa çıkmadan önce, yeni belediyeler layihasında kadınlara intihap hakkı sarahaten verilmiş olmadığını belirtiyordu; yalnız "kadınlar intihap edilmez" diye bir kayıt da yoktu. Böylece belediye seçimlerine iştirak etmek ve seçilmek haklarına kadınlar sahip olabileceklerdi: **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1929.
- 60 **Cumhuriyet**, 24 Mart 1930.
- 61 **Cumhuriyet**, 26 Mart 1929.
- 62 **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1930; Afet İnan, **Atatürk'ten Mektuplar**, TTK Yay., Ankara, 1981, s.11; aynı yazar, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, MEB Yay., İstanbul, 1964, s.128.
- 63 **Cumhuriyet**, 24 Mart 1930.
- 64 Afet İnan, **Tarihten Bugüne**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1970, s.62; aynı yazar, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1968, s.256; Utkan Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.300; ayrıca bkz. Sündüz Çal, **Türk Kadınının Belediye Seçimlerine Katılması ve İzmir Basını**, E.Ü.Edebiyat Fak., (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir, 1987.
- 65 Nermin Abadan Unat, a.g.m., s.21.
- 66 A.g.m., s.21; ayrıca bkz. Şirin Tekeli, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayatta

- Yeri"; **Türk Toplumunda Kadın...**, s.381.
- 67 Şirin Tekeli, a.g.m., s.381.
- 68 Afet İnan, **Atatürk ve Demokrasi**, 1959, s.3; U.Kocatürk, **Kaynakçalı...**, s.333.
- 69 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:IV, C.XXV, s.85; Utkan Kocatürk, a.g.e., s.350; Naşit Hakkı Uluğ, **Atatürk Biyografisinin Esasları ve Belgeleri**, İstanbul, 1975, s.205; Afet İnan, **Atatürk Hakkında...**, s.333.
- 70 Şirin Tekeli, "Siyasal İktidar Karşısında Kadın", **Toplum ve Bilim**, 3(1977), s.69; ayrıca akt: Nermin Unat, a.g.m., s.21.
- 71 Perihan Naci Eldeniz, **Atatürk ve Türk Kadını**, İstanbul, 1956, s.741.
- 72 Tekin Alp, **Kemalizm**, İstanbul, t.y., s.126-127.